

BÖLÜM: VIII

EMEVLİ HALİFELİĞİNİN YIKILIŞI*

Gerald R. HAWTING**
Çev.: Hüseyin DOĞAN***

Özet

Emevî devleti, ilk İslâm devletlerindendir. Kuruluştan itibaren, devleti yönetenler genel olarak milliyetçi bir politika gözetmişlerdir. İzlenen bu siyaset, devletin sonunu hazırlayan en önemli etken olmuştur. Zira Emevî halifelerinden bazıları, özellikle de müslümanların halifesi olma iddiasındaki kimseler için hoş görülemeyecek bir yaşantı ve hayat algısına sahip olmaları; ırkçı davranışları, devlet işlerine ciddiyetle eğilmemeleri, toplumun dinamik ve sağlıklı bir hayat sürebilmesi için devletin üzerine düşen görevi yerine getirmemesi gibi faktörler devletin çöküşünü hızlandırmıştır.

* Bu makale, Gerald R. Hawting'in, "The First Dynasty of Islam: The Umayyad Caliphate ad 661-750" adlı eserinin, "Chapter VIII: The Overthrow of the Umayyad Caliphate" bölümünün İngilizce'den Türkçe'ye çevirisidir. Bu eser, 2000 yılında Londra'da neşredilmiştir. Çevirisi yapılan sayfalar: 104-119.

** Gerald R. Hawting, 1944 doğumlu İngiliz Oryantalist bir bilim adamıdır. 1978 yılında, Bernard Lewis ve John Wansbrough'un danışmanlığında doktorasını tamamlamıştır. SOAS Üniversitesi Tarih Bölümü'nde çalışmış olup Uzakdoğu, Ortadoğu ve Afrika üzerine araştırmalarda bulunmuştur. Onun çalışmalarından bazıları şunlardır: *Writer Books*: The first dynasty of Islam: the Umayyad caliphate AD 661-750. Routledge: London/New York, 2000; *The Idea of Idolatry and the Emergence of Islam: From Polemic to History*. CUP, 1999. *Edited Books*: Muslims, Mongols, and Crusaders. London: Routledge, 2004; *Studies in Islamic and Middle Eastern texts and traditions*. Oxford: Oxford University Press, 2000. *Book Chapters*: 'Eavesdropping on the Heavenly Assembly and the Protection of the Revelation from Demonic Corruption.' In: Wild, S., (ed.), *Self-Referentiality in the Qur'an*. Harrassowitz, 2006, pp. 25-37; *The Development of Islamic Ritual*. Ashgate, 2006, pp. 173-188; 'The Rise of Islam.' In: Choueiri, Y.M., (ed.), *A Companion to the History of the Middle East*. Blackwell, 2006, pp. 9-27; *Encyclopaedia of the Qur'an* vol. 4. Brill (Netherlands), 2004, 24a-27b, 91b-100a, 253b-261b; In: McAuliffe, J.D., (ed.), *Encyclopaedia of the Qur'an* vol. 3. Brill (Netherlands), 2003, 75a-80a, 561a-560b; 'Qur'anic Exegesis and History.' In: McAuliffe, J.D. and Walfish, B.D. and Goering, J.W., (eds.), *With Reverence for the Word. Medieval Scriptural Exegesis in Judaism, Christianity and Islam*. Oxford University Press, 2003, pp. 408-421.

*** Yrd. Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelâm ve İslâm Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, huseyindogan5555@hotmail.com.

İşte bu fikir, kendilerinden sonra gelen Abbâsî hareketince yüksek ses olarak benimsendiğinde, iyice gerileyen Emevîler yerlerini Abbâsîler'e bırakarak tarih sahnesinden silinmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Emevîler, Abbâsîler, Mervân, Siyaset, Çöküş.

The Overthrow of the Umayyad Caliphate

Abstract

The Umayyad state the first Islamic of states. Since its founding the rulers of the state policy in general nationalist followed. Following this politic which marked the end of the state has been the most important factor. Because some of the Umayyad caliphs, especially to those who claim to be the caliph of the muslims can not be tolerated to have a life and perception of life; racist act, earnestly to dwell in state affairs, dynamic and healthy society could lead a life to fulfill the duty of the state to factors such as the accelerated decline of the state.

This idea is adopted as a high volume move of Abbasid coming after them, leaving the Abbasids to firmly places the Umayyad fell disappear from the stage of history.

Key Words: Umayyad, Abbasid, Merwan Politics, Overthrow.

II. Mervân tarafından merkezi bölgeler üzerinde Umeyye kontrolünün sağlandığı üç yıl içinde, Mervân'ın ve onun hükümranlığının nüfuzu tamamıyla yok edilmişti. Bu yıkılışın sebebi, doğrudan Horasanlılar tarafından Horasan'da gerçekleştirilen, Hâşimiyye olarak bilinen bir grup tarafından organize edilen isyandı. Sonuç olarak halifelik el değiştirmiş ve Abbâsî ailesine geçmiştir.¹

Asıl sorun ve problem, Emevîler'in yıkılışına sebep olan hareketin doğasını, oluşumunu ve neden bu kadar destek gördüğünü amaçlarını ve nedenlerini sorgulamaya başladığımızda ortaya çıkmaktadır. Bu sorunların temelinde hareketin başarıya ulaşmasından önce yıllarca gizli kalmak zorunda olduğu gerçeği yatmaktadır ve Abbâsîler, halifelikle yönetime geçtikleri dönemde tarihi gelenek durağanlaştığından, yeni yönetimin görüşü ve İslâm ile olan ilişkileri de değişmeye başlamıştır. Öyle ki kendi nüfuzlarını artırmak ve haklılıklarını kanıtlamak için gelenekleri değiştirmeyi ve yeniden yorumlamayı mecbur kıldılar. Bu yüzden çoğunlukla Abbâsî ihtilâli olarak adlandırılan şeyin yapısı ve nedeni konusunda, ciddi tartışmalar için zemin bulunmaktadır. "Abbâsî ihtilâli" deyimi, geçerliliği

¹ The bibliography on the so-called 'Abbasid revolution is relatively extensive. In addition to what followos see H. Keneddy, *Early Abbasid Caliphate*; article "Abbasid" in *EL2*; C. Cahen, 'Points de vue'; T. Nagel, *Entstehung des abbasidischen Kalifates*.

varsa, hükümdarlık kurulduktan sonra ve yönetime gelince birçok derin gelişmeyi tanımlamak olarak düşünülebilir. Yani sadece Emevîler'in yıkılması ve Abbâsî halifeliğinin yerine gelmesi olarak anlaşılmamalıdır. Son yıllarda, Hâşimîler ve Emevîler yıkılmadan önce Abbâsî ailesi ile ilişkilere ışık tutacak birçok yeni kaynağa rastlanmıştır. Bu kaynakların ciddi şekilde ele alınamayacağı mümkün gözükse de, Wellhausen gibi bilim adamlarının elinde bulunmayan ve bazı karanlık noktaları aydınlayabilecek raporları içermektedirler.²

Horasan Müslümanları

Horasan'daki durumla ilgili bilmemiz gereken bilgiye yeterli derecede sahip olmasak da, burada Emevîler'e karşı böyle başarılı bir isyanın sebepleri açıktır. Yönetime karşı büyük bir müslüman sivil nüfusun sitemleri ve şikâyetleri vardı. Hâşimîyye, bu sivil topluluktan ilk destek görebilen ve daha sonra üçüncü iç savaşı takiben orduda yeni ortaya çıkmış ayrımcılıktan ilk yararlanabilen gruptu. Suriye'den uzaklık ve Irak'ta II. Mervân'ın sorunları, halifenin tehlikelerin farkında olmasına rağmen bu tehlikelere müdahale konusunda, bir şey yapamayacağı anlamına geliyordu.

db | 245

Nasr b. Seyyâr, Hişâm tarafından 738 yılında bölgeye vali tayin edilmişti ve bazı problemlere rağmen üçüncü iç savaşın getirdiği değişiklikler sırasında konumunu koruyabilmiş ve II. Mervân tarafından resmen bu konum teyit edilmişti. Halifeliğin sınır bölgesinde, bölgesel savaşçı askerlerden oluşan (mukatila) divana kayıtlı; yönetim tarafından maaşları ödenen ve zaman zaman da Suriye'deki ordulardan asker barındıran bir ordu vardı. Bunun yanı sıra, geçimini ticaret ve tarımdan sağlayan askerlerden daha fazla Arap olmayan yerel gruplara asimile olmuş önemli sayıda Arap toplumu da vardı. Bölgenin genişliği dikkate alındığında, nüfusun Arap kesimi özellikle garnizon şehirlerinin dışında oldukça seyrek dağılım gösteriyordu. Bu durum, sivil Araplarla, yerel İranlılar arasında engellerin olmamasından kaynaklanıyordu. Bir yanda, yerel halkın önemli bir çoğunluğu *Mevâli* olmuş ve kabile kimliklerini belirtmek için Arap isimleri alarak İslâmiyet'i kabul etmiştir. Bunların sayısı, muhtemelen İran'ın batı bölgelerinden daha fazladır. Diğer yandan, Araplar yerel halkla ile kız alıp vermişler, onların giyim tarzlarını benimsemişler, kutlamalarına katılmışlar ve muhtemelen de günlük

² See M. Sharon, 'The 'Abbasid da'wa reexamined'; idem, *Black banners*, especially 231-238; F. Omar, 'Abbasid caliphate', 16ff.; A. A. Duri, *Daw' jadid*.

konuşmalarında bir nevi İran ağız kullanmışlardır. Bu yüzden zaman geçtikçe, Arap kökenli yerliler ile Mevâliler arasında ayırım yapmak oldukça zorlaşmıştır. Her ne kadar kabileye bağlılıklar ve kabile kökeni ile ilgili bilinç devam etse de, değişen sosyal şartlar kabile yaşam tarzının zayıflamasına ve karışık yerli halkla aynı kabile adı taşıyan “mukatila” arasında ayrışmanın olmasına neden olmuştur. Başka yerlerde olduğu gibi Horasan’lı “mukatila”yı bölen ayrımcılık, sivil halkı nispeten etkilememiş görünüyor.³

Valiye karşı orduda Yemenli grubun muhalefetine yanı sıra, Horasan’da Emevîler’e karşı muhalefetin gelişmesinde birçok neden bulunmaktadır. Bölge fethedilmiş ve Irak’a bağlanmış ve Emevîli Suriye yönetimine Irak muhalefeti sınır bölgelerine kadar taşınmıştır. Şi’îlik ise, Hâşimiyye’nin isyanından bağımsız olarak gittikçe taraf toplamıştır ve bu kısmen Irak’tan kalma bir durum olarak açıklanabilir (Bu durum, Basra ve Kufe’deki Arap sömürgelerinin bir kısmına sağlandığı kadar önemli derecede değildi.) 740 yılında Hz. Ali’nin büyük torunu Zeyd b. Ali’nin sonuçsuz isyanını takiben, oğlu Yahyâ destek bulma umuduyla Horasan’a kaçtı ve birkaç yıl sonra akrabası ‘Abdullâh b. Muâviye, II. Mervân’ın gücü karşısında bozguna uğradıktan sonra aynı yere kaçtı. Sivil halk içinde Arap ve Arap olmayan grupların yakın bağlılıkları Mevâlî’nin taleplerine, İslâm’ın evrensel görüşüne Arapların birçoğunun destek vermesi eğilimini doğurmuş hatta Emevîler’in hükümran ve İslâmî olmayan politikalarına olan muhalefeti de tetiklemiştir.⁴

Sivil müslüman toplumun en fazla şikâyet ettiği, muhtemelen müslüman olmayan bir otorite tarafından yönetilmeleri idi. Özellikle de, vergi konusunda gayri müslimlerin yararlandığı haklardan yararlanmadıklarını hissetmekteydiler. Bölgenin fethi zamanında, Araplar, gayri müslimlerin kendilerinin kademeli olarak vergi toplamalarına imkân tanıyarak gayri müslim ileri gelenleri ile Araplara düzenli olarak belli bir haraç vermeleri şartıyla anlaşmalar yapmışlardı. Böyle bir sistem altında, gayri müslim ileri gelenlerinin kendi sınıfını veya dini topluluğunu desteklemeleri doğaldı ve bu sistem Emevî döneminin neredeyse sonuna kadar devam etmiştir. Transoksanya’da, Emevîler’in yaşadığı sorunlara daha önce değinilmişti. Durum Horasan’da da aynıydı; zira Nasr b. Seyyâr tarafından getiri-

³ J. Wellhausen, *Arab kingdom*, 397-491 (On the development of the factions), 492-499; M. A. Shaban, *Abbasid revolution*, 114-118; M. Sharon, *Black banners*, 65-71.

⁴ J. Wellhausen, *Arab kingdom*, 499-506; M. Sharon, *Black banners*, 54-65; article ‘Zayd b. ‘Ali’ in *Ell*; on ‘Abd Allah b. Mu’awiya, see above, pp. 99-101.

len memnun edici vergi reformunun açıklanması, önceki duruma aykırıydı. Horasan'da İslâm'ın yayılışı, eski sistemi geride bırakmıştı. Nasr, birçok müslümanın vergi verdiğini; ancak sadece bir kısım gayri müslimin vergi vermekten kaçtığını anlayınca, İslâmî vergi teorisinin temeli olarak görülen bir sistem getirdi: Müslüman olsun veya olmasın, ekilebilir arazinin vergisini bu araziden yaralanan herkesin vermesi, diğer yandan gayri müslimlerin ayrıca cizye vermeleri ve müslümanların bundan muaf olmaları. Bu reform, 738 yılında Nasr'ın göreve geldiği dönemin başlangıcında yapılmıştır. Ancak bu durumun ne kadar etkili olduğu veya ne kadar zaman içinde kanunlaştığı konusunda bilgimiz bulunmamaktadır. Her ne olursa olsun, bu önlem bölgede Emevî karşıtı duyguları defedemeyecek kadar geç gelmişti ve her durumda vergi sorunu, Emevî yönetimine karşı müslüman muhalefetinin gelişmesine neden olmuştur.⁵

Ordu

Sivil toplum tarafından yönetime karşı bir muhalefet, tek başına yeterli olmamıştır. Ordu içerisinde bölünmeler başladığı zaman başarılı bir isyan ortaya çıkmıştı. Ordu içerisinde kuzeyliler ile güneyliler arasında çıkan ayrışmanın yoğunluğuyla birlikte, üçüncü iç savaşın etkisi Horasan'da da hissedilmeye başlandı. II. Mervân, III. Yezîd tarafından getirilen baskın Kalbi rejimini yıktıktan sonra, Kaysi ordusu lideri olarak iktidara gelmişti. Horasan'ın Yemenliler'i arasında yeni yönetimden duyulan şüphe, maaşların tahsilâtı konusunda Nasr b. Seyyâr ile tartışma üzerine patlak verdi ve bundan sonra yönetime karşı Judey el-Kirmânî tarafından sürdürülen "Azd" isyanı başladı. Mervâniler'de, orduda fitneden dolayı bölünme isyancıların sloganlarına "Beni Muhallab"ın intikamı" olarak yansımış ve bu eskilerden kalma rekabetin unutulmadığı anlamına gelmiştir. II. Yezîd döneminde, Azd, Muhallabî rejimini devirmiştir. Irak Valisi, 'Umar b. Hubayra idi ve şimdi yeni Irak valisi II. Mervân döneminde, Yezîd b. 'Umar b. Hubayra idi. Nasr b. Seyyâr, Merv şehrinde el-Kirmânî'yi hapse attırdı; ancak 744 yılı yaz döneminde haptisten kaçtı ve Emevî valisine karşı Yemenliler'den oluşan bir ordu topladı.

Bu aşamada, el-Harîs b. Süreyc⁶ tekrardan ortaya çıktı. Hişâm'ın halifeliği içinde çıkardığı isyanın başarısızlığını takiben

⁵ J. Wellhausen, *Arab kingdom*, 477-482; D. C. Dennett, *Conversion and the poll tax*, 124 ff.; M. A. Shaban, *Abbasid revolution*, 129-131.

⁶ On him, see above, pp. 86-88.

İbn Süreyc, Türklere sığınarak hayatta kalmıştır. Nasr b. Seyyâr, bu isyankârı Judey el-Kirmânî'ye karşı muhtemel bir müttefik olarak görmektedir. İbn Süreyc'e karşı daha önce yapılan mücadelelerde, el-Kirmânî önemli derecede rol oynadı ve eline düşen İbn Süreyc'in müritleri şiddetle cezalandırıldı. Dahası, çeşitli kabilelerden gelen desteklere rağmen, İbn Süreyc'in bizzat kendisi bir "Temîmî" idi (Mudar) ve Azd'lara karşı mücadele etmesi beklenebilirdi. Nasr, bu yüzden onu Merv'e gelmeye davet etti. Ancak 746 yılında geldiğinde, beraberinde çok sayıda Temîmli ile birlikte gelen İbn Süreyc, şehri almaya kalkıştı. İlk başta başarılı olamadı (sekreteri Jahm b. Safvân çatışmalarda öldü). Ancak daha sonraki girişimlerde el-Kirmânî kuvvetlerine katılıp birlikte Emevî valisinin Merv şehrini terk etmesini Kays (Mudar) merkezi olan Nişapur'a batı yönünde kaçmasını sağladılar.

Ancak sürpriz olmayan bir şekilde İbn Süreyc ile el-Kirmânî arasındaki ittifak son buldu. Önceki Temîmli destekçilerden bazıları, el-Kirmânî'nin Yemenli isyancıları desteklemelerini, valinin ve baskın bir şekilde Mudarlı destekçilerinin püskürtülmesine yol açmasından dolayı pişmanlık duydular. Bu nedenle çok sürmeden müttefiklikten ayrıldı. İbn Süreyc'in bizzat kendisini yalnız bırakmadılar. Önceki iki müttefik arasında şimdi savaş başladı. Bu süreçte İbn Süreyc öldürüldü; Azdlılar başlarında el-Kirmânî ile birlikte zafer elde ettiler.

Halen daha İbn Muâviye ve Hâricîler tarafından kontrol edilen Batı İran ile Irak üzerinde otoritesini kurmaya çalışan II. Mervân karşısında, Nasr b. Seyyâr'ın Suriye'den destek istemesi ihmal edildi. Yine de Nişapur'dan gelen Kayslılar tarafından desteklenen kuvvetlerle, Mevr şehrini yeniden almaya çalıştı. 747 senesi yaz mevsiminde doğu garnizon şehrine dönerken Nasr b. Seyyâr ve el-Kirmânî karşı karşıya geldiler ve her biri savunma amaçlı olarak siperler kazdılar. Ancak savaş hazırlıkları ivedilikle bir kenara bırakıldı. Çünkü yakın köylerde farklı türden bir isyan patlak vermişti ki bu, Hâşimîler'in isyanının başlangıcıydı. Bu yeni tehdit karşısında, Nasr b. Seyyâr el-Kirmânî ile müzakerelere başladı; ancak Harîs b. Süreyc'in oğlu Emevî valisi ile birlikte hareket edip babasının öldürülmesinden dolayı el-Kirmânî'ye suikast düzenleyerek intikam almaya karar verdiğinde, bu görüşmeler yarıda kesildi. Buna rağmen el-Kirmânî'nin oğlu ve halefi nihayetinde Nasr ile bir anlaşma imzaladı ve ağustos ayında vali tekrardan eyaletin başkentine girebildi.

Hâşimiyye isyanının lideri Ebû Müslim, kendi yararına durumu dönüştürmek üzere harekete geçti. Bu kişi, el-Kirmânî'nin oğlu Ali'yi Nasr b. Seyyâr'ın bizzat kendisinin babasının öldürülmesinde parmağının olduğunu ve bu nedenle de ona karşı silahlı mücadeleyi başlatan Azdlara karşı Ali'yi tahrik ettiği söylenir. Hem Mudarisler hem de Yemenliler yardım için, Ebû Müslim'e giderler. Ebû Müslim, Yemenliler'e destek verdi ve 748 yılı başlarında Hâşimî destekçileri ile Merv'e yürüdüklerinde, Nasr tekrardan şehri bırakıp Batıya doğru kaçmak zorunda kaldı. Bu kez geri dönüşü yoktu.⁷

Bu durum, Emevîler'i deviren harekette Yemenliler'in hâkimiyetini açıklamaya yardımcı olmaktadır. Hareketin yönetime karşı Yemenliler'in bir isyanı olduğu veya Yemenliler'in başkaları tarafından paylaşılmayan şikâyetleri olduğu anlamına gelmez. Ancak Merv civarında bölgenin baskın bir şekilde Azd ve diğer Yemenliler tarafından iskân edildiği gerçeği, bölgede Hâşimîlerin etkinliğinin çok sayıda Yemenli destekçi çekeceği anlamına geliyordu. İsyân Arap gruplar arasında çıkan çatışmalarla karmaşık bir hale geldiğinde, Merv şehrinin dışına Nasr'ı sürmede Hâşimîler'in desteğini alıp kullanan Emevî valisinin Yemenli muhalifleriydi. Aslında hem Hâşimîler'i ilk kışkırtmada hem de son isyanda Mudarislerden katılım vardı. Ancak isyanın yeri ve yerel siyasî durumlar, her ikisine de aşırı derecede Yemenli bir özellik katmıştır.

Abbâsîler ve Hâşimîler

el-'Abbâs, Hz. Peygamber'in amcasıydı ve Hâşimî ailesinden geliyordu. Emevîler'in atalarından 'Abdü's-Şems'in ikiz kardeşi idi. 'Abbâs hakkında söylenenler, sorgulanabilir tarihî değerdedi; çünkü onun soyundan gelenlerin hükümranlılığına karşı ve taraf olanların neden onun hakkında iyi veya kötü hikâyeler uydurmaları gerektiğine ilişkin sebepler vardı. Oğlu 'Abdullâh Kur'an tefsirinde ve şer'î konularda otorite olarak görülen müslümanlar arasında önemli bir kişilikti. Yine, tarihî bir kişilik olduğuna dair bir bulgu bulmak zordur; ancak Hz. Ali'nin ölümünden sonra tarafsız kalmasına hatta Emevî hâkimiyetini hoş görmesine rağmen, 'Abdullâh'ın Muâviye'ye karşı Hz. Ali'yi desteklediği söylenir. Abbâsî ailesinin siyasi ihtiras-

⁷ J. Wellhausen, *Arab kingdom*, 482-491; M. A. Shaban, *Abbasid revolution*, 131-137.

larının ön plana çıkması 687-688 yılında ‘Abdullâh b. ‘Abbâs’ın ölümünden sonrasına kadar gerçekleşmez.⁸

VII. yüzyılın sonlarında aile, Hicâz’daki topraklarından Suriye’ye doğru göç eder ve ölü denizin güneyinde Ürdün’de Humayma şehrinde yerler alırlar. Bu göç, muhtemelen gelişmekte olan siyasî ihtiraslardan kaynaklanmaktaydı; ancak gelenekler ölümünden önce hicreti emreden ‘Abdullâh b. ‘Abbâs’ın, Emevî halifesine bağlılık göstermesi için oğluna nasihatte bulunduğunu söylemektedir ve ailenin hicretten bir süre sonra Emevîler’le sulh içinde olduğu görülmektedir. Hicâz’da bahsi geçen konu, Abbâsîler Muhammed b. Hanefiyye’ye yakın olup muhtemelen farkında olmadan Hz. Ali’nin oğlu ikinci iç savaş sırasında Kufe’de Muhtâr’a ve taraftarlarına umut kaynağı olmasıydı⁹. Bu doğru olsa da olmasa da, Abbâsîler daha sonra imamlık unvanını kendilerine Muhammed b. Hanefiyye’nin oğlu Ebû Hâşim’in verdiğini iddia etmişlerdir.

250| db

Bu iddiaya göre, Abbâsîler’in yönetimi kendileri bırakana kadar iktidarda kalıp 780 civarında bir başkasına bırakmak istiyorlardı. Ebû Hâşim, 717 civarında Humayma şehrinde Abbâsî ailesinin reisi Muhammed b. Ali’nin evinde ölüm yatağındayken, Muhammed b. Ali’yi halefi olarak ilan etti. Bu, muhtemelen Abbâsîler’in iddialarını haklı çıkarmak için tasarlanmış bir nevi hikâye olabilir. Ancak gerçek şu ki, Ebû Hâşim’in babasından sonra imamlığa adaylığını destekleyenler, Ebû Hâşim’in ölümünden sonra Muhammed b. Ali’ye imamlığın geçişini desteklemişlerdir. Abbâsîler, aslında Ebû Hâşim’in daha önceden taleplerini destekleyen kesimi kazanmış ve onların tek bir grup olmalarını sağlamıştır. Şayet Ebû Hâşim’in taleplerini bildirdiği kesimin liderlerini ikna etmiş olmasaydı bunun, nasıl olmuş olabileceğini görmek zor olurdu.¹⁰

Abbâsîler’e halifeliği getiren hareket Hâşimîler olarak bilinmektedir. Daha öncede gördüğümüz gibi Benî Hâşim olan Hâşim b. ‘Abd Manaf soyundan gelenler ve Hz. Peygamber, Hz. Ali ve onların soyundan gelenlerin yanı sıra Abbâsîler’de onların arasında sayılmışlardır. Bu yüzden bir süre, Hâşimîliğin, Hz. Ali’nin ailesinin de önde geldiği; Hâşimîler’in soyundan gelenlerin dinî ve siyasî talep-

⁸ Articles ‘al-‘Abbas b. ‘Abd al-Muttalib’ and ‘Abd Allah b. al-‘Abbas’ in *EI2*; M. Sharon, *Black banners*, 93-99.

⁹ M. Sharon, *Black banners*, 111-121.

¹⁰ Article ‘Abbasids’ in *EI2*; J. Wellhausen, *Arab kingdom*, 501-506; S. Moscati, ‘Il testamento di Abu Hasim’, *RSO* (1952); M. Sharon, *Black banners*, 121 ff.

lerini destekleyen bir mezhep olduğu düşünölmüştür. Hâşimîler'in soyundan geldiği net olmayan Abbâsîler'in bir şekilde bu mezhebin kontrolünü ele geçirerek kendilerine güç sağlamışlardır; ancak bunu destekleyenlerin çoğu, Hz. Ali'den olanların yararına çalıştıklarını farz ediyorlardı. Yine de Abbâsîler, halifeliği elde ettikten sonrasına kadar bu isim böyle kullanılmamış olabilir ve aslında bu isim Muhammed b. el-Hanefiyye'nin oğlu Ebû Hâşim'in imamlık talebini destekleyenleri ima etmekteydi. Muhtâr'ın başarısız isyanı ile bunu müteakip Muhammed b. el-Hanefiyye'nin ölümünden sonra, İbn el-Hanefiyye'nin imamlığını destekleyenlerden bazıları, oğlunun taleplerini desteklemeye devam ettiler ve erken dönem İslâm mezhepleri ile ilgili çalışmalar yapan müslüman yazarlardan bazıları bu kesime, "Hâşimîler" demektedirler. Abbâsîler'in sahiplendiği mezhebin bu olduğuna dair görüş, Abbâsî Muhammed b. 'Ali'nin lehine sadece Ebû Hâşim'in vasiyeti ile değil aynı zamanda, Muhtâr tarafından yönetilen hareket ve Abbâsîler'e iktidarı sağlayan hareket arasında geçen fikir ve terminoloji ile de desteklenmiştir.¹¹

Daha sonra ortaya çıkan fikirlere göre, Hz. 'Ali'nin oğlunun grubu olarak başlayan ve imamlık için Peygamber ile olan ilişkiye vurgu yapmaya devam eden hatta bu nedenle de, imamlığın Hz. 'Ali'nin soyundan geldiğini düşünen birçok kişinin desteğini alan hareketin liderleri olarak Abbâsîler'in iktidarı talep ettiğini düşünmek saçma olabilir. Yine de, Emevîler döneminde her ne kadar Peygamber ile olan ilişkinin önemine vurgu yapan çoğu kişi doğal olarak Hz. 'Ali taraflarından birini lider olmasını istese de, bu tutumları daha sonra olduğu devam etmemiştir. Abbâsîler, halifeliği elde ettikten sonra Hz. 'Ali taraftarlarının çoğu, her nesilde bir imamın olduğunu ve onunda Peygamber'in kızı, Hz. 'Ali'nin karısı Fâtıma'nın soyundan gelebileceği konusunda ısrar etmişlerdir. Daha önceden, bu fikirler biraz daha değişkenlik gösterirdi. İmamların, Fâtıma'nın ve Emevîler'e karşı üçüncü iç savaşta isyan eden Hz. 'Ali'nin soyundan değil de, kardeşi Ca'fer'in soyundan gelen 'Abdullâh b. Muâaviye'nin yanı sıra, Hanefî bir kadın olan Hz. 'Ali'nin diğer karısının soyundan gelmesi beklenmiştir. Bu durumda, Abbâsîler'in "Peygamber'in ailesi" kavramını biraz daha abartması ve Peygamber'in amcasının soyu olarak görölmeleri gerektiğini söylemeleri zor olmadı. Hz. 'Ali taraftarları, Abbâsîler'in Hz. 'Ali'nin soyundan gelenlerden daha uzak akraba olduklarını iddia ettikle-

¹¹ M. A. Shaban, *Abbasid revolution*, 138 ff.; M. Sharon, *Black banners*, 103-151.

rinde, Arap geleneğine göre vefat eden bir kişinin amcaları kızlardan daha fazla miras hakkı edinirlerdi diye cevap verdiler; diğer bir ifadeyle Hz. Muhammed'in amcası 'Abbâs kızı Fâtıma'dan önce gelir dediler.¹²

Abbâsîler'in isteklerinin taşıyıcısı olarak Hâşimîler'in davasının ilk aşamaları, halen belirsiz kalmıştır. Ebû Hâşim öldüğü sırada, hareketin merkezi Kufe idi; ancak burada bile bunun devamı oldukça az oldu. Kufe hareketin yönlendirici merkezi olarak devam etti. Ancak Abbâsî imamlarının bizzat kendileri Humayma'da kaldı ve temelde yapılanlar daha çok Horasan'da olup bitiyordu. Yaklaşık 719 yılından itibaren, Hâşimîler adına adam toplama ve davayı yaymak üzere Kufe'den Horasan'a giden misyonerlerin kaynaklarından okuduğumuz kadarıyla ve zaman zaman bölgede yönetimin propagandacıları veya dava adamlarını tutuklattığını ve hatta idam ettiğini biliyoruz. Kameri takvime göre, 718-719 yılları 100. yıl olduğu için ve yüzyılın bitmesi müslüman geleneğine göre özel bir önem taşıdığından, bilim adamları bu bilgilere şüpheli yaklaşmışlar ve 'da'wa'nın bölgede bu kadar ilerlediğini gösteren çok az bir ipucu olduğunu belirtmişlerdir. Değişik kaynaklarda 727 ile 738 yılları arasında verilen bir tarihte, Horasan'da Hâşimîler adına propaganda yapan ve yakalanıp asılan daha sonra Abbâsî İmâmı Muhammed b. 'Ali tarafından sahip çıkılmayan bir Hidâş ile bağlantılı önemli bir olay olmuştur. Hidâş'ın bölgede hareket ile ilgili geniş çaplı destek alan ilk kişi olduğu muhtemeldir; ancak kendisinin 'Ali'nin değil de, Abbâsîler'in savunucularından olduğuna dair ipuçları vardır ve muhtemelen onun döneminde Horasan'daki Hâşimîler, Abbâsîler'in hareketi sahiplenmesini kabul etmiyorlardı.¹³

Bütün bu belirsizlik ve ihtilaflı bilgilere rağmen, özellikle iki görüş ortaya çıkıyor: İlki, 'da'wa' genel ve net olmayan ifadeler kullanıyor ve nadiren Abbâsî imamlığına hizmet ettiğini iddia ediyordu. Alışlagelmiş olarak 'da'wa', ailenin bir üyesi (Ehl-i Beyt) veya Hz. Muhammed'in ailesinden kabul edilmiş bir üyesi (el-Ridâ min el-Muhammed) için destek arıyordu. Her iki durumda Peygamber'in ailesinin üyeliğinin önemini ifade ediyordu ve bu, Hz. 'Ali taraftarları ve aile üyeliği kavramının daha geniş anlamını sahiplenilenler için kabul edilebilirdi. Kufe'de hareketin lideri Vezir el-Muhammed

¹² M. Sharon, *Black banners*, 75-93.

¹³ J. Wellhausen, *Arab kingdom*, 514-518; M. Sharon, *Black banners*, 165-173.

(Hz. Muhammed'in ailesinin yardımcısı) unvanını almaya başlamıştı; halbuki Horasan'daki lider Ebû Müslim "*emîn el-Muhammed*" (Hz. Muhammed'in ailesinden güvenilir olan) idi ve her ikisi de, bu ses getiren unvanları Muhtâr'ın isyanında kullandılar. Bu vesileyle, el-Hâşimiyye isminin muğlaklığına da dikkat çekilmiştir.

İkinci olarak, hareketin destekçileri ve misyonerlerinin isim listelerinden *mevâlinin* göze çarpar bir rol oynadığı aşikârdır; ancak Arapların yanında onların dışında bu olmamıştır. Bunun önemi aslında şudur: Bazı erken dönem çalışan Avrupalı bilim adamları, Abbâsî ihtilâlini tamamıyla Arap hâkimiyetini ortadan kaldırmaya teşebbüs eden bir gayri-Arap hareket olarak ve hatta Samiler'e karşı Aryan İranlılar'ın bir isyanı olarak görmüşlerdir. Bazı müslüman kaynaklara atfen desteklenebilen bu yorumun herhangi bir dayanağı yoktur. Burada daha ziyade, Arap ve mevâlilerin birlikte katıldığı bir hareket görüyoruz. Aslında, Araplar öncü pozisyonadılar. Hem Arap hem de mevâlî katılımının sebebi daha öncede belirtildiği gibi, Hâşimîler'in aslında askerlerden değil, Araplar ve Arap olmayanların bölündüğü halk nüfusundan destek alıyorlar olmalarıdır.¹⁴

Hâşimîler'in bir diğer göze çarpar özelliği, mevâlî isimleri ile bağlantılı olarak ön plana çıkmalarıdır -isimlerin önemi, ismi taşıyan kişinin özel bir ticarete veya ticaretle uğraşan bir aileye bağlılık anlamına gelmektedir-. Sık sık eyerci, okçu, eczacı ve bunun gibi isimlerle karşılaşırız. Böyle isimlerin sahipleri, neredeyse her zaman mevâlidir ve hareket civarda göze çarpmadan "*da'wa*"ya hizmet amacıyla böyle insanların özelliklerinden yararlanacağı bilincindeydi. Hareketin taraftarlarından, göze çarpar birinin nasıl bir tüccar olup samimiyet kurduğuna dair en az bir rivayet biliyoruz; hâlbuki bu kişinin gerçek amacı, hareket adına çalışmaktı. Bu şekilde, başkalarında olduğu gibi açık görüşlü, zekice organize olmuş ve hareket için mümkün olduğu kadar çok farklı kaynaklardan destek almanın önemi ve gizlilik ihtiyacının bilince bir grup olduğunu görüyoruz.¹⁵

¹⁴ Wellhausen's analysis of the ethnic composition of the Hashimiyya movement seems more subtle than some recent writers have suggested: *Arab kingdom*, 494-498, 513-515, 534-536; cf. M. A. Shaban, *Abbasid revolution*, 155-158. The latter's suggestion that Suqadim in the sources should be amended to read *taqadum* has not received much support.

¹⁵ Wellhausen, *Arab kingdom*, 506-518; M. Sharon, *Black banners*, 155-173.

Hidaş olayını müteakip, Horasan'da Hâşimî liderliğini Huza şehrinde Yemenli bir Arap olan Süleymân b. Katîr aldı. Bu şahıs, öyle gözüktüyor ki hareket tarafından seçilmişti. Ne İmâm Muhammed b. 'Ali ne de Kufe'de Hâşimî lideri tarafından atanmıştı. Bir süre Horasan Hâşimîleri'nin bağımsızlığını devam ettirdi ve yavaş yavaş hareket orada Abbâsî vasiliğini kabul ede geldi. İşe son noktayı koyan olay Abbâsîler'in iktidarın tek sahibi olduğunu yansıtan Nasr b. Sayyâr tarafından 743 yılında 'Alid Yahyâ b. Zeyd'in zapt edilip idam edilmesi oldu. Aynı yıl içinde, Muhammed b. 'Ali vefat etti ve sembolik olarak oğlu İbrahim imamlığı aldı ve çok sürmeden Kufe'de "da'wa"nın organizasyonunun kontrolü Ebû Seleme'ye verildi. Bütün bu değişimler, Horasan Hâşimîleri, Kufe organizasyonu ile Abbâsî imamı arasındaki ilişkileri geliştirmiş görünüyor; ancak halen daha Horasanlılar başkalarının hizmetine girme konusunda istekli değildiler. Bu şaşırtıcı bir durum değildi; çünkü hareket Kufe'den daha fazla Horasan'da genişlemiş ve daha fazla öneme sahip olmuştu. Horasan'da Merv bölgesine sığmamış eyaletin başka bölgelerine de şubeler açılmıştı. On iki yöneticinin olduğu öncü bir grubun yanı sıra organizasyonu devam ettiren yetmiş dava adamı vardı.¹⁶ İmâm İbrahim tarafından Horasan'a kişisel temsilci olarak Ebu Müslim'in atanması, Horasan Hâşimîleri'nin Abbâsîler için çalışabileceğini belirlemiş oldu.

Ebû Müslim'in kökenleri ile ilgili söylenenler belirsiz ve bazen de tutarsız olup bizzat kendisi ataları ile ilgili soruşturmaları vazgeçirmiş ve bilinmesi gereken tek şeyin kendisinin Horasanlı (muhtemelen orada doğmamıştı) bir müslüman olduğuydu. Abbâsîler iktidarı ele alınca, özellikle Horasan'da büyük bir destek kitlesini çekmeye devam ettiler. Abbâsî Halifesi el-Mansûr'un emirlerine isyanı ve daha sonra öldürülmesi, taraf ve muhaliflerinin desteğini bir kat daha artırmak için ek sebepler doğurmuştur. Bu yüzden, Kufe'de Hâşimîler'le işbirliği yapıp burada "da'wa"nın lideri Ebû Seleme'nin dikkatini çekerek kendisini onun mevlâsı yapan İmâm İbrahim tarafından alınana kadar kesin bir şey söylemek zordur. Bu son olay, Ebû Müslim'in aileden biri (Ehl-i Beyt) olarak görülmesini sağladı.

İmâm İbrahim birçok kez "da'wa" adına Horasan'a kişisel elçisi olarak Ebû Müslim'i gönderdikten sonra, bölgede Hâşimî liderliğini devralmak üzere son kez Horasan'a gönderdi. Bu olay ve tarihi, farklı kaynaklarda farklı şekilde aktarılmaktadır. Tarihin 746 veya

¹⁶ F. Omar, 'Abbasid caliphate, 88-92; M. Sharon, *Black banners*, 186-200.

747 olup olmadığı, Horasanlılar'ın İbrahim'den bir lider göndermesini istediği mi yoksa İbrahim'in Hâşimîler üzerinde kontrol sağlamak üzere onu gönderip bağımsızlık eğilimlerini bastırmak istediği mi belli değil. Her halükârda, o dönemde Merv bölgesinde Hâşimî lideri Süleymân b. Katîr, Ebû Müslim'in liderliğini kabul etmek istemiyordu; ancak her ne kadar Süleymân b. Katîr, bir süre daha önemli biri olarak kalmaya devam ettiyse de Ebû Müslim konumunu korumak için Hâşimîler arasında ayrışmalardan yararlandı. Ebû Müslim, nihayetinde Emevîler yıkıldıktan sonra onu öldürterek onunla başa çıkabilmişti.¹⁷

747 yılı yaz mevsiminde, Merv yakınlarında Sikadanj köyünde İmâm İbrahim'in Horasan'a gönderdiği siyah bayrakların dalgalanmalarıyla Hâşimîler'in açık isyanı başlamış oldu. Sikadanj, Yemen Huzası'na aitti ve Huzalı Süleymân b. Katîr'in ikamet ettiği yerdi. Süleymân b. Katîr'in bizzat kendisi Ramazan ayının sonunu belirten büyük bayram namazını Abbâsî İmâmı adına kıldırarak kişiydi. Merv dışında köyleri gezen Ebû Müslim, bir bakıma gücünü oluşturmaya çalışıyordu ve bildiğimiz kadarıyla Emevîler'in uygulamaları olan aşiret kimliğine göre değil de, yer isimlerini orijinal isimlerine göre yeni bir divân (diwan)a kaydettiriyordu. Bu önemli anda, Merv'de askerî ayrışmalar kavgalarını bitirmeye çalışıyorlar hatta Hâşimîler'e karşı bir ordu göndermişlerdi; ancak Ebû Müslim çok fazla zorlanmadan geri püskürtmüştü. Mudar ile Yemen arasında Merv'de daha önce bahsi geçen yollarla ayrışmaları yeniden sağlayan Ebû Müslim, ayrılan grupların onun desteğini aldığı bir dönemden sonra Yemen tarafında mücadele edip kendi askerlerinin başında Merv'e girdi. Bu olay, muhtemelen 748 yılının başlarında gerçekleşti. Ertesi gün Nasr b. Sayyâr şehri terk etti.

Bu son dönemde bile, öyle görünüyor ki, Hâşimîler'in Abbâsîler'e olan bağlılıkları açık bir şekilde belirtilmiyordu ve Merv'e girdikten sonra yapılan bağlılık yemini al-rida min al Muhammed (Hz. Muhammed'in ailesinden kabul edilmiş birisi) belirsiz bir şekilde dile getiriliyordu. 'Ali b. Juday el-Kirmânî'nin başında olduğu kentteki Yemenli grubun Hâşimî ordularıyla ne kadar ortaklık kurduğu tam açık değildir; ancak iki ordu bir araya gelmemiş gibi görünüyor ve bir süreliğine 'Ali el-Kirmânî kendi amaçları uğ-

¹⁷ J. Wellhausen, *Arab kingdom*, 518-522; R. N. Frye, 'The role of Abu Muslim', *MW*, 37 (1947); M. A. Shaban, *Abbasid revolution*, 153-155; M. Sharon, *Black banners*, 203-226; article 'Abu Muslim' in *EL2*.

runa Ebû Müslim'i muhtemelen kullanıyordu. Ancak çok sürmeden, Ebû Müslim baskın karakter oldu ve Nasr b. Sayyâr'ı takip etmek üzere Kahtaba b. Şabib el-Ta'î komutasında bir Hâşimî ordusunu batıya doğru gönderdi.¹⁸

Emevîler'in Çöküşü

Kahtaba, Hâşimîler'in Merv'e girdikleri dönemde İmâm İbrahim ile tanıştıkları yer olan Mekke'ye gitmişti. Hâşimîler'in askerî komutanı olarak imam tarafından tayin edilmiş ve Merv'e geri döndüğünde Ebû Müslim canı gönülden bu atamayı kabul etti. Kahtaba ve oğlu el-Hasan, Emevîler'in sonunu getiren mücadeleleri yönlendiriyorlardı. Onlar, birçok Yemenli gibi Horasan ordusu içerisinde göze çarpan Yemenli askerlerdi.¹⁹

Nasr b. Sayyâr, 748 yılının Haziran ayının sonunda Horasan ordusunu geri püskürtemediği için, Nişapur'u terk etmek zorunda kalmış ve Horasan ile Cürcan arasında batıya doğru sınırda bulunan Kumis'e çekilmek zorunda kalmıştır. Burada kendisine halife II. Mervân'ın emri üzerine Irak'tan gönderilen bir Emevî ordusu katılmıştır; ancak Nasr ile gelen takviye güçleri arasında yeterli işbirliği sağlanamamış ve Ağustos başlarında Kahtaba yeni gelen bu orduyu dağıtmış ve komutanını da öldürmüştür. Kahtaba'nın oğlu el-Hasan'a karşı Kumis'te başarılı bir şekilde direnen Nasr, batıya Hamadan'a doğru kaçarak bölgeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Şimdi yaşlı ve bozguna uğramış son Emevîli Horasan valisi işte tam burada ölmüştü.

Bu sırada, Ebû Müslim Merv'deki Yemenliler üzerinde üstünlüğünü kesin bir şekilde oluşturmuştu. Bir süre, kolay olmayan bir şekilde 'Ali b. Juday el-Kirmânî ile işbirliği yapmış ve 'Ali'nin kardeşi 'Osmân vali olarak Balh'a gönderilmişti. Bu sırada yeni rejim Maveraünnehir'de kendini göstermeye devam ediyordu. Açıkçası, 'Osmân'ın bunda çok etkin bir rolü olmadı ve Maveraünnehir'de muhalefeti etkisiz hale getiren Rabi'a'lı bir Arap ve Ebû Müslim'in yakın arkadaşı Ebû Dâvûd el-Bakrî idi. Kahtaba, Nasr b. Sayyâr'ı Nişapur'dan sürerken, Ebû Müslim ittifakı kendi amacına hizmet olarak gördüğünden, 'Ali el-Kirmânî ile kardeşini öldürttü.

Kahtaba, Rey ve Hamadan'ı zorluk çekmeden alarak Kumis'ten batıya doğru hareket etti. Ancak Nihavend'de Nasr b.

¹⁸ J. Wellhausen, *Arab kingdom*, 522-536.

¹⁹ Article 'Kahtaba b. Shabib' in *EI2*.

Sayyâr taraftarları ile birlikte Hamadan'dan gelen Emevî birlikleri direnç gösterdiler ve Kahtaba'nın oğlu tarafından kuşatıldılar. Bir Suriye destek ordusu Kahtaba tarafından bozguna uğratıldı ve kuşatma, Suriyeliler'in Nasr'ın Horasanlı taraftarlarını ölüme terk ederek Hâşimî orduları ile ittifak yapana kadar 2-3 ay sürdü.

Irak yolu şimdi açılmıştı. Kufe'ye giden Kahtaba, Vali Yezid b. 'Umar b. Hubayra'nın ordusundan kaçınmıştır. Ancak İbn Hubayra onu takviye ettiğinde, Horasanlılar beklenmedik bir gece baskını düzenlemişlerdi. Irak valisi ve adamları Vasit'e sığınmak zorunda kaldılar. Burada kuşatıldıklarından çok çaresiz kaldılar ve fırsatı yakaladıklarında kendilerini mücadele edebilir durumda buldular. Gece baskınında Kahtaba, hayatını kaybetmişti. Bu olay, 749 Ağustos'unda meydana geldi.

Horasanlılar'ın komutası Hasan b. Kahtaba'ya geçti ve Muhammed b. Halîd el-Kasrî Yemen desteğini aldıktan sonra kaleyi ele geçirdiğinde Kufe'de Abbâsî yanlısı bir isyandan yararlanarak 2 Eylül'de Irak garnizonuna giren o oldu. *Da'wanın* lideri Ebû Seleme, burada işlerin kontrolünü eline geçirmeye çalışıyordu. Horasanlılar, Kufe dışında Hammam A'yan şehrinde kamp kurmuşlardı ve Ebû Seleme onlara burada katıldı. Daha önceki aylarda yaşanan sıkıntılar sırasına, İmâm İbrahim, II. Mervân tarafından Harran'da hapsedilmiş ve kendisine ne olduğu tam belirlenmemişse de muhtemelen burada öldürülmüştü. Kufe'nin düşmesi üzerine kardeşi Ebu'l-'Abbâs'ı halefi olarak atadığı söylenmektedir. O ve ailenin önde gelen diğer üyeleri burada yolu açmışlardı. Ancak Ebû Seleme, Abbâsî ailesinden hiç kimsenin otoritesini tanımaya niyetli değildi ve sadece 'Ali'yi imam olarak tanımak istiyordu. Buraya kadar, Abbâsîler'in Kufe'ye gelişlerini bir sır olarak sakladı. Ebû Müslim'in ordudaki yeri, Ebû Jahm ve kendisinin Horasanlılar'ı olan bitenden haberdar etmesiyle ilişkilidir. Bunun üzerinde ordudan on iki lider Kufe'ye gidip Ebu'l-'Abbâs'ı bulup halife olarak ona "bay'a" (biat) verdi. Ebû Seleme, çaresiz bir şekilde denileni yapmaktan başka çaresi kalmamıştı. Ertesi gün 28 Kasım 749 Cuma günü Ebu'l-'Abbâs Kufe camisinde resmen halife olarak tanındı.

Nihavend düştükten sonra, Kahtaba, Musul civarında bölgenin kontrolünü sağlamak üzere Ebû 'Avn el-Azdî'yi görevlendirdi. Burada, etkin bir şekilde komutayı sağlayan Abbâsî 'Abdullâh b. 'Ali kendisine katıldı. Emevî Halifesi II. Mervân, şimdi Harran'dan savaş için çekiliyordu. Mezopotamyalı ve Suriyeliler'den oluşan bir ordu

ile Abbâsî ordusunu karşılamak üzere ilerledi; ancak 750 yılı Ocak ayında Dicle Nehri'nin sol tarafından akan bir kol olan büyük Zap bölgesi savaşı olarak bilinen yerde II. Mervân bozguna uğratıldı ve ordu darmadağın oldu. Yapabildiği tek şey Abbâsî orduları peşinde bir şekilde kaçmaktı. Güneye Suriye'ye doğru gittiğinden hiçbir yere sığınamadı ve bu yüzden Mısır'a çekilmek zorunda kaldı. Geride Suriye şehirleri Abbâsîler'e kaldı; sadece Şam direnç gösteriyordu. 750 yılında Şam düştüğünde, 'Abdullâh b. 'Alî Ebû 'Avn ve küçük bir birlik ile kardeşi Sâlih'i, Mervân'ın izini sürmek üzere Mısır'a gönderdi. Mısır'ın Busir şehrinde geriye kalan taraftarları ile sonunda yakalandı, öldürüldü ve kafası Ebu'l-'Abbâs'a gönderildi. Bu olay, 750 yılı Ağustos ayında gerçekleşti.

Geriye sadece Abbâsî zaferini resmileştirmek kalıyordu. İbn Hubayra, Vasit'te II. Mervân'ın ölüm haberinin gelmesi üzerine şartlı teslim oldu; ancak şartlar onur kırıcıydı ve İbn Hubayra ve Mudarisler garnizonda öldürüldü. Suriye'de II. 'Ömer hariç Emevîler'in türbelerinin tamamı yıkıldı. Hişâmınkilere özel bir düşmanlık beslenerek daha fazla darbe verildi. Değişik yerlerde, Emevî ailesinin üyeleri yakalanıp öldürüldü; sadece kaçarak saklananlar hayatta kaldı. Hayatta kalanlardan biri Hişâm'ın torunu İspanya'ya kadar gidip orada destek bulup XI. yüzyıla kadar sürecek Emevî hükümdarlığını kurdu. Yine de, Suriye'de ve doğuda, İslâm tarihinde ilk hükümdarlık son bulmuş oldu.²⁰

²⁰ On the victorious campaigns of the Hashimiyya armies, the destruction of the Umayyad and establishment of the 'Abbasid dynasties, see J. Wellhausen, *Arab kingdom*, 539-566.